

DIENES VALÉRIA ÖNMAGÁRÓL

Hosszú, ám meglehetősen nehéz élet jutott Dienes Valériának osztályrészül. Igaz, a kezdő évek ezt még nem mutatták, sőt: 1879-ben kimondottan szerencsés csillagzat alatt született. Ezekben az években ugyanis már érezhető volt a kiegyezés utáni gazdasági fellendülés hatása, még egy olyan eldugott településen is, mint amilyen szülővárosa, Szekszárd volt. Édesanyja családja régi Tolna megyei família volt, apja sikeres ügyvéd, helyi laptulajdonos és lapszerkesztő. Dienes — akkor még Geiger, a Dienes nevet házassága után vette fel — Valéria gyermekévei tehát kisvárosi nyugalomban és jólétben teltek. De tizenhárom éves korában kopogtatott ajtójukon a fátum: sorsa evvel kilépett a mindennapiság egyhangú, ám biztos medréből. Apja ugyanis anyjánál vonzóbb asszonyra találván, elvált feleségétől; az eset akkori szokatlansága miatt közbeszéd tárgya lett, s évekkel később még Babits Mihály is, akivel távoli rokonságban állott, *Halálfi* című regényében felhasználta motívumként a történeteket. Dienes Valéria a válás után anyjával és testvérével Pápara költözött, majd elvégezte a győri tanítóképzőt, végül a budapesti egyetemen fejezte be tanulmányait. Életének második nagy fordulata itt következett be, amikor megismerkedett Dienes Pállal és barátaival. (Dienes Pál annak a debreceni családnak volt sarja, amelynek más tagjai, testvérei Szabó Lőrinc életében is jelentős szerepet játszottak.) A közös érdeklődésnek tartott szellemi vonzalom lett a következménye, s 1905-ben, miután mindketten megszerezték a doktorátust, házasságot kötöttek. Ezt itáliai és afrikai utazás követte (kísérőjük volt Szabó Ervin is), ősztől pedig mindketten Budapesten, Gaál Mózes tisztviselőtelepi gimnáziumában tanítottak. Dienes Valériát erős filozófiai irányultsága törvényszerűen vezette el Bergsonhoz, aki élete harmadik fordulójának kiváltója lett. Miután Párizsban, még az első világháború előtt személyesen is megismerkedtek, óráinak látogatója, gondolatainak terjesztője, műveinek fordítója lett. A francia filozófus eszméi azonban megváltoztatták szellemi irányultságát, s életének a külvilághoz kapcsolódó részét. Részt vett ezután is korábbi baráti körének életében, de eltávolodott materializmusuktól. A világháború éveiben két gyermeke született, a harmadik 1919-ben nem tudott világra jönni. Ebben az évben férjének is menekülnie kellett Magyaror-

szágról. Első, még itthoni búvóhelyét Dienes Valéria szerezte. Itt ismerkedett meg Dienes Pál avval a fiatal lánnyal, aki miatt nem sokkal később, már külföldön, elvált feleségétől. Házasságkötésükkor ugyanis megfogadták egymásnak, hogy mihelyt egyikük érzelmei megváltoznak, a másik, hogy segítsen, félreáll. Dienes Valéria betartotta e fogadalmat, bár mielőtt férje Bécsből új feleségével végleg Angliába költözött volna, még egy nyarat együtt töltöttek az osztrák fővárosban, de a házastársi kapcsolat nem állt helyre. Dienes Valéria két kicsi gyermekével először Nizzába ment, majd Párizsba, s amikor itthon állást ajánlottak neki, hazajött. Ekkor volt férje árvaszéki pert indított ellene, kisebbik fia megszerzéséért, ám az anya nem osztozott gyermekein, mert mindkét fiát vallásosan akarta nevelni. Emiatt, valamint az indexen lévő Bergson fordítása ügyében kereste fel először Prohászka Ottokárt, akivel istenközeli, mélyen vallásos kapcsolatban maradt. A két világháború közötti években gyermekeit mozdulatművészeti tanfolyamok tartásából nevelte fel. Evvel kapcsolatos ismereteit még az első világháború előtt Párizsban szerezte a Duncan házaspártól. Idősebb fia, Gedeon 1945 után a külügyminisztériumban dolgozott. Anyja a magyar béke delegációval Párizsba utazott, majd két évig Nagy-Britanniában tartózkodott. 1948-ban jött vissza Magyarországra. Éveit ezután csendes visszavonultságban töltötte, s csak 1975-ben, nem sokkal halála előtt, egy televízió-interjú után fedezte fel az ország ismét, ki is volt ő.

Dienes Valériának négy szerelme volt életében: a matematika, a zene, a filozófia és az orkesztrika. Mindezt körülölelte a hit bizonyossága, habár gyermeki, formális vallásossága egyetemi évei alatt megrendült. Oka volt ennek öntudatos énkeresése, valamint a Dienes Pálhoz és az egyetemi körük tagjaihoz fűződő érzelmek. Évekkel később így összegezte mindazt, ami ekkor leendő férjéhez fűzte: „Ebben a szeretetben több szabadság volt, mint szerelem.” Ma talán furcsán hat, és elnéző mosolyra fakaszt másik megjegyzése, pedig egy élet nagylelkűségének és önfeláldozásának forrása ez: „Mindig a lélekbe voltam szerelmes. Mindig zavaró ráadás volt a test — ha véletlenül ott volt.” Hitvesztését követő közönyéből Bergson gondolatai és személye ragadták ki, s a húszas években visszanyert és lassan erősödő hitében Prohászka bátorította, később pedig Teilhard de Chardin mélyítette el azt. „Az első megrendülés

nagy belső intellektuális és intuitív csodákban folytatódott.” — írja az utóbbihoz fűződő kapcsolataról. Ezekből a metafizikus élményekből születtek a harmincas évek misztériumjátékai, amelyek betanításához az orkesztrikát is felhasználta, s amelyekkel egy nagy katolikus lelki mozgalmat szeretett volna inspirálni. S amikor az nem sikerült, akkor Bergson és Teilhard de Chardin műveinek fordításával kívánta ugyanezt elérni.

A kötet bő válogatást nyújt Dienes Valéria írásaiból is. Olvashatók életrajzi feljegyzéseinek részletei, önarcképei és vallomásai, meditációi Bergson és Chardin szellemében, végül levelezésének részletei. Meditációinak igen jellemző tulajdonsága a számvetés igénye és kényszere, valamint a szeretet bonyolultságának megmutatása, fogalmának tisztázása. Tanulmányok az öregséggel, az elmúlással kapcsolatos gondolatai, ezek mintegy jelenkori „ars moriendi”-ként is olvashatók. Igen érdekesek kiadatlan, először itt megjelenő írásai, amelyek többek között életének vallásfilozófiai összegzését is felviláglantják. Vallomásainak, emlékezéseinek, leveleinek egyik különlegességét azok az adalékok nyújtják, amiket Babits Mihály *Halálfiat* című regénye bizonyos szereplőinek valóságos ihletőiről mond el, akik között saját magával is találkozhattott; természetesen regénybeli énjét — és a többi ismerősét is — az író sajátos látás- és kifejezőmódja alakította olyanokra, ahogyan azok az olvasó számára megmutatkoznak.

Szabó Ferenc *Mai írók és gondolkodók* című sorozatának immár kilencedik kötetét jelentette meg. Francia és német filozófusok, teológusok után most két magyar szerző következett (Dienes Valéria előtt Prohászka Ottokár). Kíváncsian várjuk a folytatást. (Szerk., bev.: Szabó Ferenc. *Agapé*, Szeged, 2001)

BUDA ATTILA

JACOB BURCKHARDT: VILÁGTÖRTÉNELMI ELMÉLKEDÉSEK Bevezetés a történelem tanulmányozásába

A kultúrtörténet elfeledett műfajának talán legnagyobb képviselője volt Jacob Burckhardt. A Magyarországon is ismert 19. századi tudós-gondolkodónak egy olyan műve jelent meg az Atlantisz Kiadó és külföldi partnerei segítségével, mely magyar nyelven eddig még nem volt olvasható. Ahogy a kötethez írt *Előszóból* meg tudhatjuk, Burckhardt munkája eredetileg elő-

adásformában hangzott el, s az előadásjegyzetek alapján született meg, több fázisban a most magyarul kézbe vehető szöveg. Az előadások egy részét meghallgatta Burckhardt talán leghíresebb tanítványa, Nietzsche is, akinek *A történelem hasznáról és káráról* írt, mesteréhez hasonlóan a hegeli ihletésű historizmust kritizáló munkája nem sokkal az előadások után született meg.

Burckhardt könyve azonban önmagában is alapműnek tekinthető. Az itthon leginkább reneszánsz kutatásairól és népszerű korszak-monográfiájáról (*A reneszánsz Itáliában*) ismert svájci kultúrtörténész a hegeli életmű elkötelezett kritikusa volt. Számára már nem elfogadható a filozófia rabigájába vert történelemszemlélet: „... mi nem vagyunk beavatva az örök bölcsesség céljaiba, és nem ismerjük azokat, uraim!” Hangzatos címe ellenére, szándéka szerint inkább csak széljegyzeteket ír a történelem margójára. A pozitivistá történettudomány által befolyásolt szemünk számára persze rögtön feltűnik, hogy az elméletalkotás nem áll távol Burckhardttól sem. Erre utal rögtön az a tény, hogy a történelem menetét szerinte három nagy „erőtenyező” befolyásolhatja: az állam, a vallás és a kultúra. Amikor tehát a történelmet tanulmányozza, ezen erőtenyezők kölcsönös egymásra hatását vizsgálja. Kultúrtörténelmi önértelmezésének megfelelően úgy látja, kiemelkedően fontos feltekerkezni „a mozgásban levő potenciál — vagyis a kultúra — hatását a két másik stabil tényezőre”. Az eredmény pedig — minden Hegel-ellenes törekvés ellenére, vagy épp azért — a történelmi folyamatok szellemi meghatározottságának tudatosítása.

Ha a főszöveg a 19. század első felének gondolkodásmódját tükrözi, a történelmi válságokra vonatkozó fejezet és a történelmi nagyság problémájának tárgyalása már a századforduló és a közelgő 20. század érzékenységét. A végső politikai-történelmi célok megfogalmazásától visszariadó, konzervatív beállítottságú és mélyen szkeptikus Burckhardt kissé patetikus kérdésként fogalmazta meg kételyét, de e kérdés megelőlegezi a 20. század történetét, s mind a mai napig aggaszthat bennünket: „A végső döntés csak az emberiség legbensejéből fakadhat. Vajon továbbra is érvényesül majd a szerzési és hatalmi ösztönként felfogott optimizmus? És meddig? Vagy éppen — amire korunk pesszimistafilozófiája látszik utalni — a gondolkodásmód általános fordulata várható, mint mondjuk a III. és IV. században?” (*Atlantisz Kiadó*, Budapest, 2001)

HORKAY HÖRCHER FERENC